

Ke vlivu biskupa Bruna ze Schaumburka na vývoj moravské hradní architektury

PAVEL BOLINA

Hrady Bruna ze Schaumburka, olomouckého biskupa v letech 1245–1281, nezaujmají při studiu moravských hradů významné místo pouze s ohledem na výjimečnou osobnost stavebníka, ale současně i tím, že se časově překrývají s počátky masového nástupu výstavby kamenných hradů na Moravě a lze proto očekávat, že fortifikační produkce biskupa Bruna se mohla odrazit v následném vývoji moravské hradní architektury. Tato otázka však nenáleží k okruhům, jež by výrazněji sledovala bohatá literatura o Brunovi ze Schaumburka, či autoři zabývající se problematikou moravských hradů.

Stručně formulované stanovisko k zařazení staveb biskupa Bruna do vývoje moravských hradů pochází pouze z pera D. Menclové (1971, 108–109). Autorka, vycházejíc ze znalosti Fulštejna na Osoblažsku, hradu jednoho z biskupských manů, se pokusila determinovat na základě Brunova saského původu typovou příslušnost jeho staveb k takzvaným „hradům typu sasko-hesenského“, které se vyznačují okrouhlou útočištnou věží a jsou dnes spíše známy pod pojmem bergfritová dispozice (Durdík 1978). Ve 13. a 14. stol. početná skupina moravských hradů této dispozice potom měla alespoň z části vycházet z vlivu biskupa Bruna. Ovšem Blansko a Rožnov jako příklady hradů s údajnou okrouhlou útočištnou věží z okruhu staveb olomouckého biskupství, které k potvrzení své teorie D. Menclová (1971, 109) uvedla, vycházely, jak bude dále ukázáno, spíše z autorčiných předpokladů nežli z reálné podoby jmenovaných lokalit.

Také M. Plaček (1983) bere Brunův německý původ za základní faktor ovlivňující podobu hradů olomouckého biskupství. Na rozdíl od D. Menclové však nepředpokládá recepci bergfritové dispozice, nýbrž „tzv. severoněmeckých kastelů“, což je nepříliš vhodné pojmenování pro hrady přibližně čtvercového nebo obdélníkového půdorysu s palácem zaujímajícím jednu stranu dispozice a věží – v tomto případě čtverhrannou obytnou – v nároží čela hradu. Tím se pak otázka podílu staveb biskupa Bruna na dalším vývoji moravských hradů redukovala na Brunovo autorství či ovlivnění podoby přemyslovských hradů v Uherském Ostrohu a Strážnici (Plaček 1983).¹ Ovšem Plačkův (1983, 329) předpoklad, že by biskup Bruno někde na Moravě prováděl kolonizaci v zastoupení krále, nebo se významně podílel na jeho fundacích, nemá v písemných pramenech oporu (ani v CDB V/I. 136, s. 2188–220). Podobně tvrzení o „několika ambiciózních členech stavebních hutí“, provázejících biskupa Bruna z jeho dřívějšího působení na Moravu (Plaček 1983, 337), je nepodložené. Pouze u nejznámějšího biskupova notáře Konráda máme doloženu jeho spolupráci s Brunem již v Magdeburku (Šebánek 1965). Podle L. Hrabové (1964, 10) Bruno po svém odchodu na Moravu neudržoval styky se žádným ze svých dřívějších působišť (kapituly v Lübecku, Hamburku a Magdeburku). Vztah nepřerušil pouze se svou rodnou mindenskou diecezí, odkud pochází většina jeho leníků. Navíc Brunův příchod na Moravu byl poznamenán mnoha těžkostmi (Eisler 1904–8; Hrabová 1964, 36; Matzke 1969, 46–48;

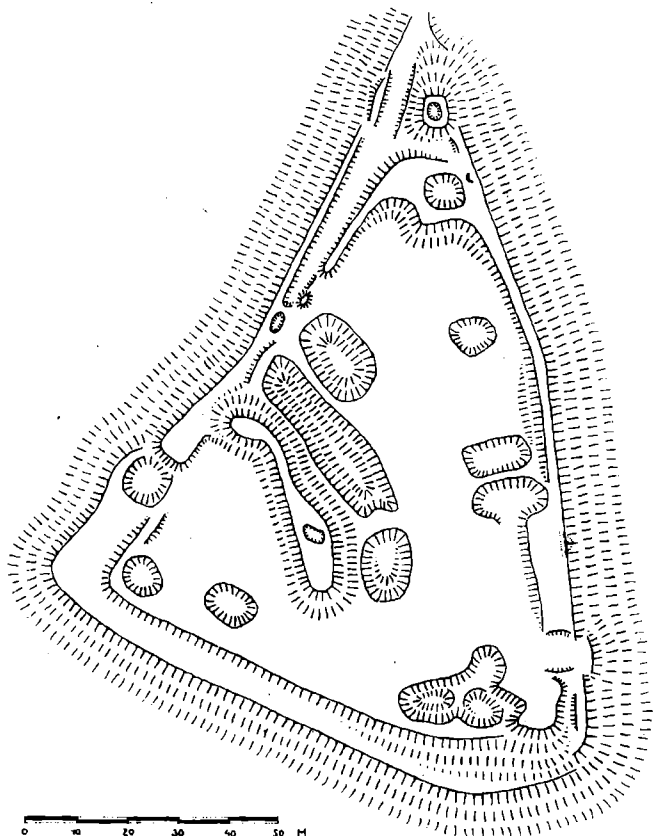
s. 203), nevytvářela příznivé podmínky pro biskupovo okamžité zahájení příslušné stavební činnosti. Proto také budování prvních hradů za svého episkopátu Bruno přenáší na biskupské leníky s tím, že se na jejich výstavbě určitým způsobem podílí, za což si potom vždy polovinu příslušného hradu vyhrazuje pro sebe. Je to možno doložit dobře písemnými zprávami dokumentovaným příkladem hradu Fulštejna (CDB V/1. 56, s. 112–114; V/2. 779, s. 453) i hradem Helemberta de Turri, který měl být po r. 1256 (CDB V/1. 80, s. 146–148) budován na Slavičínsku. Do stejné skupiny lze s jistou dávkou opatrnosti zařadit i hrad Medlice nad Moravicí, pokud jsou jím míněny predikáty jednoho z biskupských manů (poprvé r. 1249 – CDB IV. 161, s. 264–265). Z dosud uvedeného vyplývá, že hrady olomouckého biskupství budované přibližně v 1. třetině Brunova episkopátu (tedy Fulštejn, Medlice a Engelsberk, je-li hradem Helemberta de Turri)² zřejmě nebudou nejhodnějším klíčem k určování typové příslušnosti staveb Bruna ze Schaumburka. Zmíněné hrady je možno chápat spíše jako vzájemně nezávislé akce biskupských leníků, kde i přes biskupův podíl na výstavbě lze očekávat značné odlišnosti.

K tématu vyčtenému v názvu tohoto příspěvku je tedy nutno vycházet především z lokalit, které lze v plném slova smyslu považovat za hrady biskupa Bruna, Novotný 1928, 776–778; Stooß 1977, 99) a ani ekonomická situace biskupství, kdy značná část statků olomouckého kostela byla rozchvácná (viz např. CDB IV. 109,

Obr. 1. Medlice, okr. Brno-venkov. Situace podle mapy stabilního katastru z r. 1825. Prostor pravděpodobné lokalizace biskupského sídla označen tečkovanou sítí.

at již na základě přímých údajů písemných pramenů, nebo s ohledem na jiné známé skutečnosti. Předně je to celá řada hradů v biskupských městech i menších sídlištích, jejichž poznání nám však z velké části uniká. Více či méně jsou takové objekty doloženy v Osoblaze, Kroměříži, Modřicích, Kelči a Mohelnici, uvažovat je ale možno i o jiných. Jestliže v Kroměříži je Brunova stavba překryta organismem pozdějšího zámku, kde bez komplexního průzkumu není radno činit konkrétní závěry (ještě v 15. stol. se hovoří pouze o biskupském domě se sálem v 1. patře), pak u Osoblahy, Kelče, Mohelnice a Modřic je diskutabilní vůbec poloha těchto objektů. Na základě zmínky o stavbě biskupského domu v Osoblaze (CDB V/2. 779, s. 453) i podle půdorysů uvedených sídlišť, které nevykazují výrazné anomálie indikující polohu hradu, lze se domnívat, že tyto Brunovy hrady byly ve skutečnosti pouze ohrazenými kamennými domy nevybočujícími příliš z rámce systému parcelace sídliště. Výjimkou se složitějším půdorysem byla asi stavba v Modřicích (obr. 1), kde však stálo sídlo blíže neurčené formy patrně již za předchůdců biskupa Bruna (srovn. CDB IV. 109, s. 203 a CDB II. 313, s. 309; III. 14, s. 12, IV. 98, s. 190). Uvedená skupina hradů tedy k typové příslušnosti Brunových staveb prozatím mnoho neříká; rámcově lze snad do dalšího vycházet s předpokladem

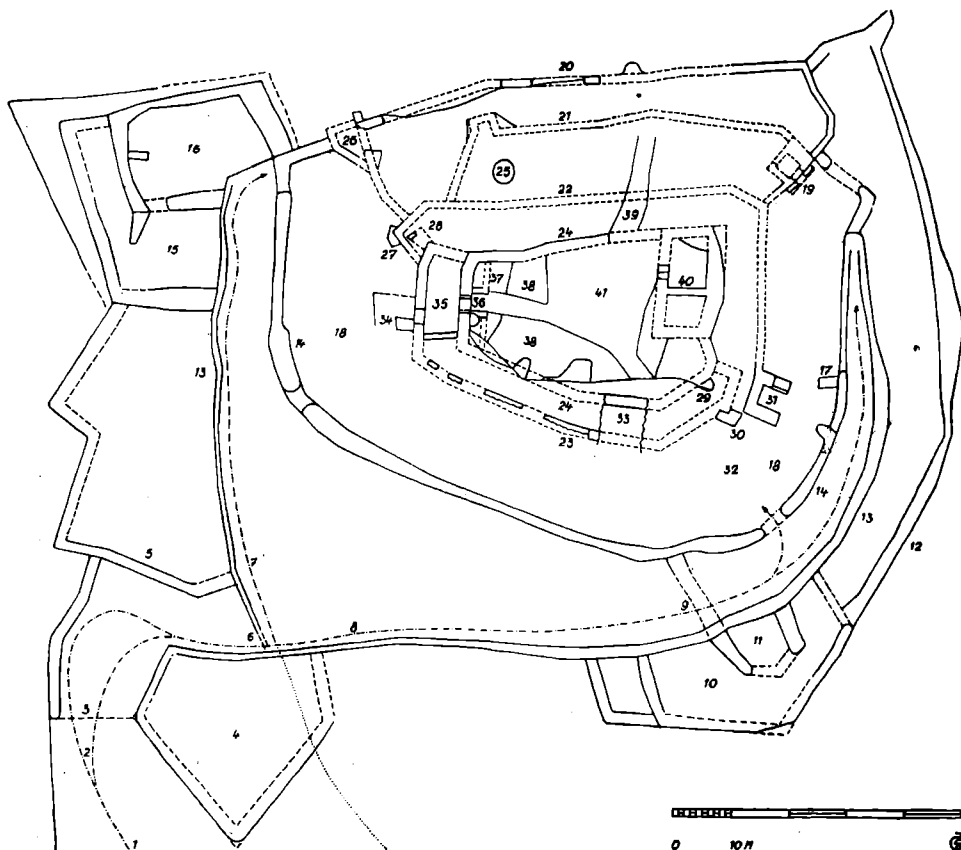

Obr. 2. Pustiměř hrad, k. ú. Zelená Hora, okr. Vyškov. Terénní náčrt plošiny hradní ostrožiny, osídlené podle výzkumu Č. Stani (1964) již od eneolitu a po zániku hradu využitě ještě za husitských válek. Z té doby pochází podle inf. Č. Stani nedokončený val a příkop, jimiž mělo být vyloučeno jihozáp. nároží hradiště. Tečkované zakreslen zmíněným výzkumem zachycený úsek východní hrady středověkého hradu.

značné jednoduchosti a (vzhledem k návaznosti na městskou parcelaci) pravidelnosti půdorysu těchto objektů.

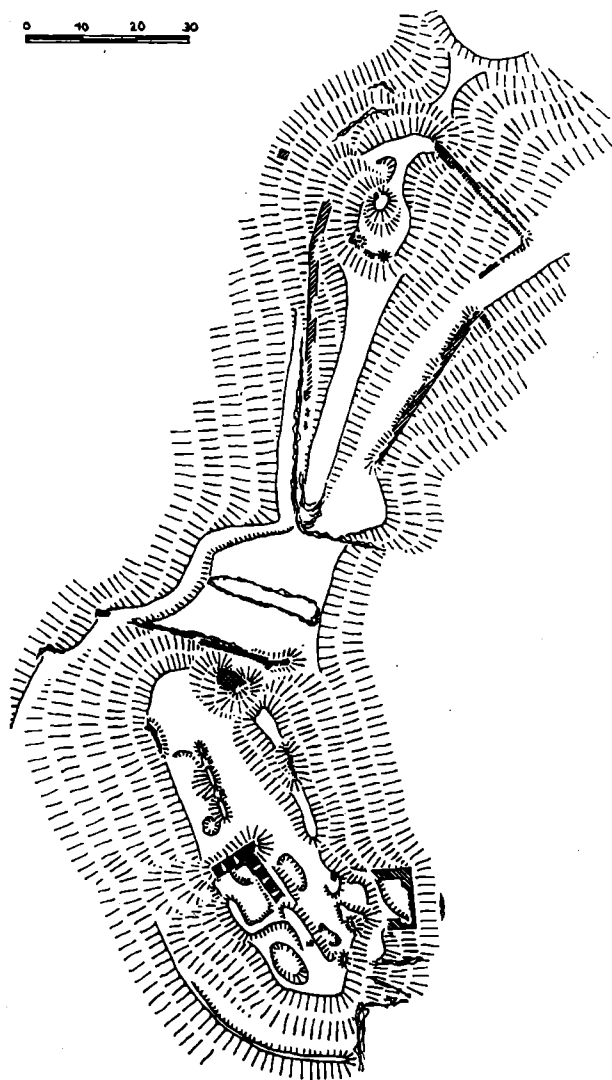
Při získávání informací o podobě hradů biskupa Bruna vyhovují mnohem lépe možnostem povrchových průzkumů zříceniny soliterně stojících lokalit, které nebyly budovány v urbanistických souvislostech. Nacházejí se většinou v kolonizovaných oblastech državy olomouckého biskupství. Písemné prameny doby Brunovy zmiňují roku 1266 Mírov (CDB V/1. 471, s. 695–696), r. 1272 Šaumburk (CDB V/2. 662, s. 293–294), r. 1275 Blansko (CDB V/2. 786, s. 462) a r. 1277 Pustiměř (CDB V/2. 845, s. 558). O přímé údaje písemných pramenů se v otázce vztahu k biskupu Brunovi nelze opřít u hradu Schauensteina nedaleko Kopřivnice, ale značnou oporou je jméno hradu odvozené od Brunova rodového predikátu (Hosák–Šrámek 1980, 439) i výsledky sledování změn sídelní struktury příslušného území s ohledem na počátky hradu (Bolina 1986). O Rožnově ve své závěti z r. 1267 biskup Bruno praví, že je to jím lokovaná osada (CDB V/2. 526, s. 78) a tak i vznik hradu na kopci nad Rožnovem může mít s dosti velkou pravděpodobností vztah k tomuto kolonizačnímu podniku na horní Bečvě.

Dále existuje v rámci državy olomouckého biskupství minimálně 8 lokalit, o kterých se dosavadní literatura různou měrou vyslovovala jako o stavbách biskupa Bruna. Z nich můžeme pro účely tohoto příspěvku stranou ponechat pozů-

Obr. 3. Rožnov hrad, okr. Vsetín. Situační náčrt hradu podle Z. Gardavského (1967).

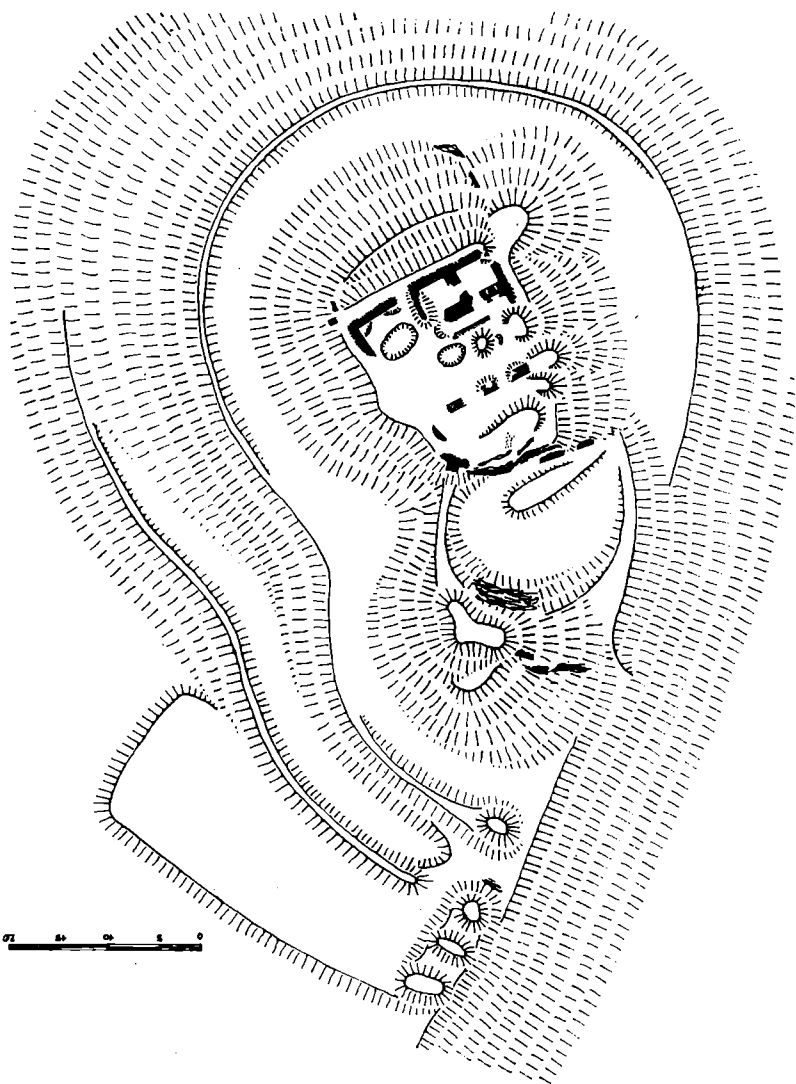
statky drobných fortifikací dochovaných pouze v podobě terénních útvarů, které bez archeologického výzkumu ke sledovanému tématu mnoho neřeknou (Huzová, Rumberk, Arnoltovice, Dívčí Hrad), aniž bychom pracně prokazovali, že většinou se jednalo o stavby biskupských manů z přelomu 13. a 14. století. U důležitých Hukvald nejnovější zhodnocení vývoje osídlení okolní oblasti metodou „hrad a sídelní struktura“ naznačilo, že Hukvaldy pravděpodobně nejsou hradem Arnolda z Hückeswagen ze 30. let 13. století (či jeho syna Franka z Příbora), který by biskup Bruno po jeho získání dobudoval, nýbrž spíše stavbou 3. generace moravských Hückeswagenů až z počátku 80. let 13. stol. (Bolína 1986). Také ve světle vývoje osídlení Nízkého Jeseníku, jehož problematice bude podrobněji věnována pozornost na jiném místě, se zdají počátky zajímavého hradu Vildštejna u Budišova příslušet až k přelomu 13. a 14. stol. Stejně datování umožňuje v případě

Obr. 4. Blansko hrad, k. ú. Suchdol, okr. Blansko. Terénní náčrt zbytků hradu. Křížem šrafované zdivo z 2. pol. 13. stol., šikmo šrafované 14.–15. století.

fortifikace nad Podhradní Lhotou (Nový Šaumburk, tzv. Zubříč) zpráva z roku 1307 (CDM VI. 9, s. 7-9) i údaje v nejstarším rejstříku biskupských lén (Lechner I, 7), kde se uvádí jako „Nový hrad“, nesprávně ztotožněný L. Hosákem (1959) se Schauensteinem. Jako stavbu biskupa Bruna zmiňuje D. Menclová (1972, 109) i hrad Hluboký na Olomoucku. U něj však dosti spolehlivě naznačuje listina z r. 1351 (CDM VIII. 123, s. 90), že se jednalo o soukromý stavební podnik biskupa Jana Volka (1334-1351), (viz Spurný a kol. 1983, 79).

Z dosud zjištěného vyplývá, že těžiště informací o podobě hradů biskupa Bruna spočívá v 6 lokalitách (Mírov, Blansko, Šaumburk, Pustiměř, Schauenstein a Rožnov). Pokud chceme získat ničím nezkreslenou odpověď na otázku položenou v úvodu, bude třeba ponechat stranou úvah značně přestavovaný Mírov, u něhož

Obr. 5. Schauenstein hrad, k. ú. Kopřivnice, okr. Nový Jičín. Terénní náčrt zbytků hradu. Křížem šrafované zdivo z 2. pol. 13. století; šikmo šrafované 14.-15. století.

díků nepřístupnosti se jakýkoliv názor na jeho stavební vývoj pohybuje v rovině spekulace. Podobně musíme ze sledování vypustit zaniklý hrad Pustiměř na Vyškovsku (hradisko u Zelené Hory), kde bez archeologického výzkumu nelze rozlišit dispoziční řešení Brunova hradu (obr. 2), komplikované tím, že Pustiměř svými počátky sahá do doby hluboko před biskupem Brunem (srovn. Staňa 1964, 56 až 59). Klíčové postavení ve sledované problematice tedy zaujímají Blansko, Šaumburk, Schauenstein a Rožnov.

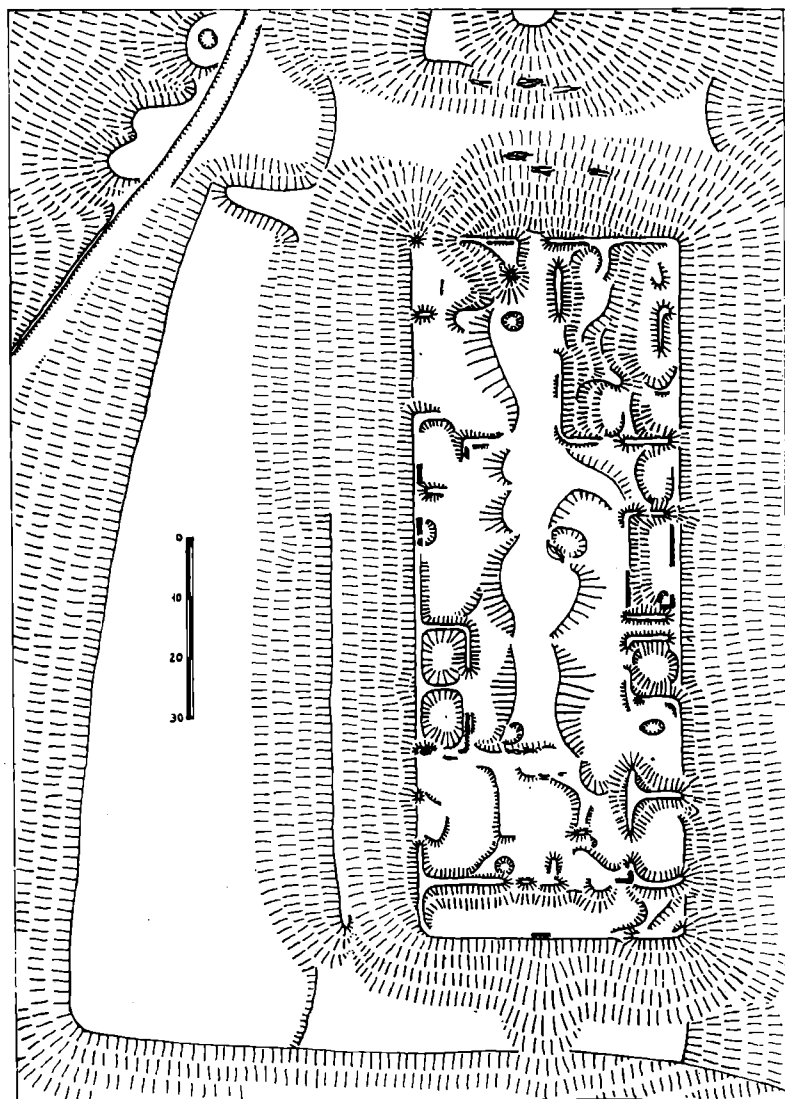
Časový rozptyl v počátcích těchto hradů, jejichž historií a popisem se zde není možno blíže zabývat, se zdá u nejstarších sahát do konce 50. až 60. let 13. století, zatímco poslední se budují počátkem 70. let 13. století. K nejspodnějšímu horizontu patrně přísluší hrad nad Rožnovem. Při jeho posuzování se lze až na některé otázky mladšího vývoje fortifikace opírat o popis a rozbor Z. Gardavského (1967). Z něj vyplývá, že období biskupa Bruna je možno v komplexu zříceniny připsat nepravidelné polygonální jádro o rozměrech přibližně 45 × 30 m (obr. 3), které lze bez ohledu na existenci drobné věžice vedle brány pokládat za bezvěžovou dispozici, u níž tíha obrany spočívala na lomené obvodové hradbě a jejíž hlavní obytnou stavbou byl asi dvou až třípodlažní palác, v každém patře se dvěma místnostmi vedle sebe.³

Další stavbou biskupa Bruna, pravděpodobně z 2. poloviny 60. let 13. stol. (srovn. Pilnáček 1927, Hosák 1938, 1965), byl zřejmě hrad Blansko, který se tyčí na skalnaté ostrožně přímo proti dnešnímu vchodu do Punkevních jeskyní. Na podkladě dochovaných zbytků lze ve stručnosti předpokládat následné základní etapy stavebního vývoje Blanska (obr. 4). Nejprve došlo k výstavbě části hradu situované za dvojitým příkopem. Tam vznikla dělená dispozice sestávající z obvodové hradby,⁴ k ní na spáru přízděného dvouprostorového paláce a zdi členící plochu hradu na přední a zadní část. Na ochoz dělicí zdi vedl přístup chodbičkou v síle zdi prvního patra paláce. Pozůstatky zdiva všech těchto konstrukcí lze připsat biskupu Brunovi. Až z další stavební fáze pochází přední hrad se čtverhrannou obytnou věží v čele. Zpráva z r. 1349 (CDB VII. 913, s. 646) o přestavbě hradu dobře zapadá k charakteru předního hradu a proto vznik části před dvojitým příkopem je možno rámcově klást do poloviny 14. stol. Jiné zesílení původního hradu představuje z jedné strany dvojnásobný val a z protilehlé strany budova vysunutá do svahu, odkud se dala dobře kontrolovat přístupová komunikace. Mladší úpravy vykazuje i hradní palác.

Stavbou biskupa Bruna nejpravděpodobněji z konce 60. až poč. 70. let 13. stol. by mohl být hrad Schauenstein u Kopřivnice (okr. Nový Jičín). Naznačilo to sledování změn sídelní struktury příslušného území ve vztahu k počátkům hradů Hukvald a Schauensteina (Bolina 1986). Vybudování Schauensteina se zdá mít vztah ke snaze Bruna ze Šaumburka zabezpečit biskupskou državu na severovýchodě Moravy před pronikáním sousedních pánů z Bludova na Starém Jičíně do léna Hückeswagenů, kteří v této době patrně ještě nebyli s to hraniční území kolonizovat. Vzhledem k tomu, že v čele hradu, resp. předhradí, se nejvíce na skalnatém pahorku zbytky věže, nýbrž pouze čelní hradby (obr. 5), podobá se dispozice Schauensteina nápadně Blansku. Hlavní stavbou byl opět kromě obvodové hradby palác o nejspíše dvou místnostech, situovaný v nejzašším koutě nádvoří. Součástí hradu tvořilo předhradí znesnadňující přístup k jádru a obsahující patrně doplňkové objekty. Palác i plocha nádvoří nese stopy mladších úprav.

Pravděpodobně nejmladší, zároveň nejlépe datovanou a také největší ze zkoumaných staveb představuje Šaumburk nad Podhradní Lhotou (okr. Kroměříž). Podle listiny z r. 1272 (CDB V/2. 662, s. 293–294) víme, že hrad se toho roku právě stavěl, o tři roky později byl již alespoň částečně obytný, neboť se uvádí v predikátu biskupského purkrabího Mikuláše z Choryně (CDB V/2. 800, s. 488).

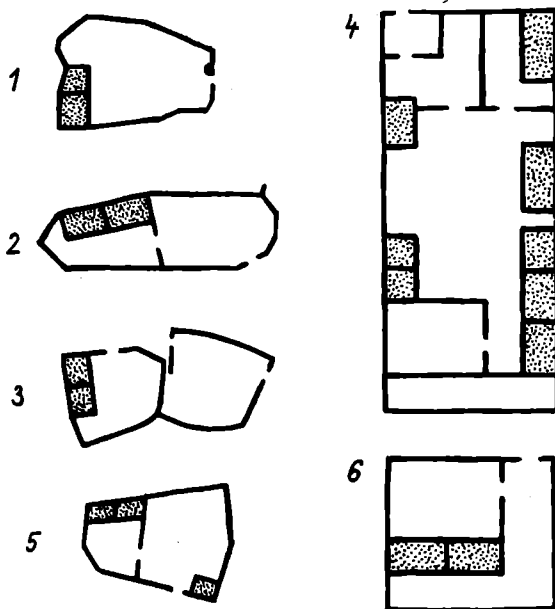
Lze předpokládat, že biskup Bruno přikládal blíže neznámý význam výstavbě tak rozlehlého hradu, který ve své době patřil k největším v rámci českého státu. Jistě ne náhodou nese jméno přímo totožné s Brunovým rodovým predikátem a také charakter výše uvedené zprávy z r. 1272 se vymyká všemu, co máme k dispozici o počátcích ostatních biskupských hradů. Smrtí biskupa Bruna r. 1281 tento význam pravděpodobně zanikl, přičemž není nutno předpokládat ani dostavění celého hradu. Náklady na dostavbu, obnovu (srovn. Prasek 1883, 212 a CDM V. 75, s. 77–78) či údržbu tak rozlehlé stavby byly jistě značné a lze je pokládat za jeden z důvodů, vedoucích Mikuláše z Choryně k výstavbě vlastního menšího sídla v blízkosti, jež by počtem obránců i jinak nepřesahovalo možnosti uživatele.

Obr. 6. Saumburk hrad, k. ú. Podhradní Lhota, okr. Kroměříž. Terénní náčrt zbytků hradu. Šrafovane zdivo 1. a 2. fáze z 2. pol. 13. století.

Mikuláš z Choryně nově vybudovanou stavbu pod jménem „Nový hrad“ pokládal za své vlastnictví, což vedlo ke sporu s biskupem Dětřichem, který skončil ve prospěch biskupa listinou z r. 1307 (CDM VI. 9, s. 7–9). Tento „Nový Hrad“ vybudovaný mezi roky 1297 a 1307 lze nejlépe vztáhnout k fortifikaci, která se nalézá o 90 m níže Šaumberka směrem k Podhradní Lhotě, na návrší odděleném od prudkého svahu ostrožny mělkým sedlem. V literatuře je známa pod novodobým jménem Zubříč (viz Red. Záhř. sb. 1932; Plaček 1982, 337 a 344). Původní hrad biskupa Bruna byl zřejmě postupně opuštěn (i když některá z jeho funkcí na něm mohla být po určitou dobu zachována) a jeho jméno přebírá dolní hrad, který jako Šaumberk přetrvává až do svého vykoupení Janem z Cimburka r. 1451 a následného rozboření (ze starší literatury viz Červinka 1927; Kratochvíl 1927; Zapletal 1931; Zapletal 1932). Šaumberkem biskupa Bruna je tedy s velkou pravděpodobností třeba rozumět rozlehlý horní hrad. Ve zkratce možno říci, že se na základě povrchového průzkumu Šaumberk jeví jako stavba obdélníkového půdorysu s řadou nevelkých dvou až tříprostorových objektů podél obvodové hradby a určitými náznaky dělení vnitřní plochy do několika oddílů. Štíhlá věžovitá stavba, která by dispozicí obohacovala v průčelí, patří v rámci možností povrchového průzkumu do oblasti dohadů. V žádném případě by se neměl Šaumberk spojovat s takzvanými italskými či Plačkem (1983) preferovanými tzv. severoněmeckými kastely, což ostatně platí o všech dosud probraných lokalitách.

Poznání Rožnova, Blanska, Schauensteina i Šaumberka je úměrně možnostem povrchových průzkumů, ale pravděpodobnost učiněných závěrů zvyšuje okolnost, že sledované lokality vytvářejí značně vyhraněnou typologickou skupinu (obr. 7). Lze ji charakterizovat bezvěžovou dispozicí, jež je tvořena lomenou obvodovou hradbou a nevelkým palácem situovaným v nejchráněnějším místě nádvoří. V případě Šaumberka je tento princip pouze zmnožen, takže u obvodové hradby se nachází budov více, úměrně k významu hradu. Kupodivu ve stejném smyslu (tedy jako budova s přihrazeným nádvořím) vyzněla výše uvedená domněnka o podobě

Obr. 7. Ideální půdorysné rekonstrukce hradů biskupa Bruna a některých staveb od nich odvozených. 1. Rožnov, 2. Blansko, 3. Schauenstein, 4. Šaumberk, 5. Kuchlov, 6. Engelsberk (varianta bez nárožní věže).

Brunových městských hradů, kde bylo možno uvažovat o odvození této dispozice z městské parcelace. Ovšem hovořit o tom, že hrady typu Rožnova, Blanska, Schauensteina i Šaumberku představují přenesenou aplikaci biskupských opevněných městských domů, by bylo vzhledem k stavu výzkumu předčasné.

Z dosud běžně užívané terminologie hradních typů se stavby biskupa Bruna, jako bezvěžové dispozice s nepříliš rozsáhlou zástavbou při obvodové hradbě, nejvíce blíží hradům s plášťovou zdí. Problematice hradů s plášťovou zdí byla v nedávné době věnována značná pozornost (Bolina 1980; Plaček 1982; Konečný 1982), aniž by se však podařilo tento typ definovat, vymezit jeho varianty a vývojové souvislosti. Stávající poznatky svědčí, že stavby s plášťovou zdí je třeba prozatím brát jako zvláštní případ bezvěžového hradu, dispozice určité variability, k níž lze počítat i nezakryté postavení paláce, různé členění půdorysu, zdůrazňování vstupu vedoucí až k budování průchozích věžovitých bran i zesilování hradby na neohroženější straně, blížíci se – a někde těžko odlišitelné – od štitových zdí. Četnost výskytu těchto hradních typů na Moravě je nápadná. Podle odhadu se může jednat přibližně o jednu čtvrtinu veškeré moravské hradní produkce, což je mnohonásobně větší zastoupení nežli v Čechách. Zde lze hovořit až o odlišnosti vývoje hradů v Čechách a na Moravě. Jestliže jsou v Čechách od poč. 14. stol. vůdčím typem hrady se čtverhrannou obytnou věží, pak na Moravě jejich místo bezesporu zaujímají – až na výjimky – bezvěžové dispozice ve svých různých variantách. Přes toto moravské specifikum většina novější literatury zastává stanovisko D. Menclové a v hradech s plášťovou zdí vidí produkt obecného slohového vývoje po odeznění rané fáze gotiky (Plaček 1982; Konečný 1982). Akceptovat toto stanovisko znamená přijmout jinak nedoložený předpoklad podstatné odlišnosti slohového vývoje tohoto období na Moravě od vývoje v Čechách. Pravděpodobnější však bude hledat vysvětlení četného výskytu výše charakterizované skupiny hradů na Moravě v jiných příčinách. Výše byla též konstatována typová blízkost základní skupiny staveb Bruna ze Schauenburka s plášťovou dispozicí. Lze proto pokládat fortifikace olomouckého biskupa, již s ohledem na jejich překryv s počátky masové výstavby kamenných hradů na Moravě, za jeden ze zdrojů, které ovlivnily následný vývoj moravské hradní architektury ve smyslu tolik výrazného uplatnění bezvěžové dispozice. Role mimořádné osobnosti biskupa Bruna v tomto procesu se zdá být nesporná. Zřejmě však spolupůsobily při následném rozšíření této charakteristické skupiny na Moravě také jiné zdroje a vlivy včetně společensko-ekonomických faktorů, jejichž problematiku ale bude lépe ponechat mimo rámec tohoto příspěvku.

Poznámky

- 1 Teze o uplatnění tzv. severoněmeckých kastelů ve Strážnici a Uherském Ostrohu se opírá o minimem konkrétních fakt doložené datování zjistitelných středověkých pozůstatků na obou lokalitách do 13. stol. Prozatím nelze vyloučit ani eventualitu, že jejich pravidelná dispozice se čtverhrannou obytnou věží je výsledkem až mladších přestaveb (nejdříve ze 14. stol.) a typologicky souvisí s v Čechách obvyklými tzv. „poklasickými hrady se čtverhrannou věží (podle klasifikace D. Menclové) či blokovými dispozicemi (podle T. Durdíka), pro což svědčí i vzájemné spojení paláce s věží.
- 2 Ztotožnění hradu Helemberta de Turri s Engelsberkem na Slavičínsku, jak naposledy učinili M. Plaček a R. Procházka (1982), je do značné míry pravděpodobné, ale nelze opomíjet i jiné eventuality (srovn. Hosák 1956; Hrabová 1964, 54 a 86), vč. té, že Helembert žádný hrad nevybudoval. Interpretaci Engelsberka jako „severoněmeckého kastelu“ s věží v nároží čela hradu (Plaček–Procházka 1982), je třeba vzhledem k patrným pozůstatkům pokládat za příliš jednostrannou. V místě předpokládané věže se totiž ve tvaru písmene T stýkalo zdívo ze tří směrů, takže vyvýšený pahorek pokládaný za věž může eventuálně skrývat pouze zbytky staticky pevnějšího

nároží vnitřního hradu a k němu se připojující parkánové hradby. Tato druhá alternativa pozoruhodně zapadá mezi dispozice základní skupiny hradů biskupa Bruna (obr. 7:6), což je jistě důležité pro otázky vztahu Engelsberka k hradu Helemberta de Turri, ale přitom nevylučuje, že se jedná o mladší aplikaci Brunova schématu, stejně jak tomu bylo např. u Kuchlova (obr. 7:5).

- 3 Z. Gardavský (1967) hovoří o věžovitém paláci. Argumentem pro jeho věžovitost mu byla pouze okolnost, že hradní jádro neobsahuje žádný jiný objekt, kterému by bylo možné přisoudit funkci klasické věže. K datování Rožnova srovn. L. Hosák (1967), kde je výstavba hradu vztažena k jeho lenním držitelům na konci 13. stol.
- 4 Zbytek obvodové hradby nad dvojitým příkopem pokládali Pilnáček (1927) a D. Menclová (1971, 109) za pozůstatek okrouhlé věže. Hosák-Zemek a kol. (1981) hovoří o polygonální věži.

Literatura

- Bolina, P. 1980: Hrad Templštejn a jeho vztah k chronologii hradů s plášťovou zdí na Moravě, *Archaeologia historica* 5, 267–276.
- Bolina, P. 1986: K problematice kolonizace a počátků hradů na severovýchodní Moravě, *Československý časopis historický XXXIV*, 565–584.
- Cekota, V.–Hosák L. 1956: Dějiny Slavičína. Gottwaldov.
- Červinka, I. L. 1927: Hrad Šaumburk nad Podhradní Lhotou, *Zálhotský sborník* 1, 9–12.
- Durdík, T. 1978: Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století, *Archaeologia historica* 3, 41–50.
- Eisler, M. 1904–1908: Geschichte Brunos von Schauenburg, *Zeitschrift des Deutschen Vereines für Geschichte Mähren und Oesterreichisch Schlesiens* 8 (1904), 239–295; 9 (1905), 335–384; 10 (1906), 337–393; 11 (1907), 95–116; 344–380; 12 (1908), 186–196.
- Gardavský, Z. 1967: Hrad nad Rožnovem, *Valašsko* 11, 15–24.
- Hosák, L. 1938: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
- Hosák, L. 1936: viz Cekota–Hosák 1936.
- Hosák, L. 1959: Počátky Frenštátu a hradu Schauensteinu, *Slezský sborník* 57 (17), 338–341.
- Hosák, L. 1965: Historický místopis okresu Blansko v období feudalismu. Blansko.
- Hosák, L. 1967: Počátky osídlení a dějin Rožnova, *Valašsko* 11, 9–13.
- Hosák, L.–Šrámek R. 1980: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. Praha.
- Hosák, L.–Zemek, M. a kol. 1981: Hradby, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I. Jižní Morava. Praha.
- Hrabová, L. 1964: Ekonomika feudální državy olomouckého biskupství ve druhé polovině 13. století, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis* 20. Historica 6. Praha.
- Konečný, L. 1982: K počátkům a klasifikaci hradů s plášťovou zdí, *Archaeologia historica* 7, 353–356.
- Kratochvíl, F. 1927: Zříceniny hradní nad Podhradní Lhotou, *Zálhotský sborník* 1, 12–14.
- Lechner, K. 1902: Die ältesten Belohnungs- und Lehengerichtsbücher des Bistums Olmütz. Brünn.
- Matzke, J. 1969: Das Bistum Olmütz im Hochmittelalter von Heinrich Zdik bis Bruno von Schaumburg 1126–1281, in: *Schriftenreihe des Sudetendeutschen Priesterwerkes* 15. Königstein/Taunus.
- Menclová, D. 1971: Beitrag zur Typologie der Mährischen Burgen, *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university. Řada uměnovědná (F)* 14–15, 97–128.
- Novotný, V. 1928: České dějiny I/3. Praha.
- Pilnáček, J. 1927: Paměti města Blanska a okolních hradů. Blansko.
- Plaček, M. 1982: K problematice hradů s plášťovou zdí na Moravě, *Archaeologia historica* 7, 335 až 351.
- Plaček, M. 1983: Přemyslovské hrady ve Strážnici a Uherském Ostrohu a jejich typologická příslušnost, *Vlastivědný věstník moravský* 35, 328–341.
- Plaček, M.–Procházka, R. 1982: Povrchový průzkum hradu Engelsberka, *Slovácko* 24, 37–42.
- Prasek, V. 1983: Příspěvky k dějinám zapomenutých hradů a tvrzí 6. Šaumburk, Komenský 11, 211–213.
- Red. Zähl. sb. 1932: Vladycký hrádek Zubříč, *Zálhotský sborník* 6, 1–7.
- Spurný a kol. 1983: Hradby, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Severní Morava. Praha.
- Štaňa, Č. 1964: Zjišťovací výzkum na hradisku Zelená Hora u Vyškova na Mor., *Přehled výzkumů* 1963, 56–59.
- Stoob, H. 1977: Bruno von Olmütz, das Mährische Städtenetz und europäische Politik von 1245 bis 1281, in: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa. Städteforschung, Reihe A, Darst., Bd. 4 Köln-Wien.*
- Šebánek, J. 1965: Odkud pocházel Konrád, notář biskupa Bruna?, *Folia diplomatica XIII* (1964 až 1965) 12, 47–49. *Brunae* 11. III. 1965.

Zusammenfassung

Zum Einfluss des Bischofs Bruno von Schauenburg auf die Entwicklung der mährischen Burgarchitektur

Obwohl der Aufbau von Burgen des Olmützer Bischofs Bruno von Schauenburg (1245-1281) in den Beginn der massenhaften Errichtung steinerner Burgen in Mähren fällt, ist die Frage nach dem möglichen Einfluß dieser bedeutenden Persönlichkeit auf die Entwicklung der mährischen Burgarchitektur abseits des Interesses geblieben.

Die Beantwortung dieser Frage hängt eng mit der Problematik der Typenzugehörigkeit der Bauten Bischof Brunos zusammen. Die bisherige Literatur hat Vermutungen über die Bauart der Burgen Brunos von Schauenburg vor allem nach besser erhaltenen Bauten der Lehensleute des Bischofs ausgesprochen. Im Lichte neuer Erkenntnisse über die Kolonisierung Mährens und Schlesiens gehört der Großteil der von den bischöflichen Lehensleuten erbauten Burgen erst in die Wende des 13. und 14. Jahrhunderts (Hukvaldy, Huzová, Nový Šaumburk, Arnoltovice, Divčí Hrad, Vildštejn), während es bei den aus den Anfängen von Brunos Episkopat stammenden Burgen (vielleicht Medlice, Fulštejn, Engelberg - falls es sich um die Burg des Helembert de Turri gehandelt hat) die ökonomische Lage dem Bischof noch nicht gestattete, eigene Befestigungen zu bauen, so daß diese Burgen noch keine typologisch ausgeprägte Gruppe bildeten. Sofern die Burg eines der Lehensleute des Bischofs als Muster dessen eigener Burgproduktion gedient hat, kamen die einzelnen Autoren zu unterschiedlichen Folgerungen über die Typenzugehörigkeit der Bauten je nach dem gewählten Standort.

Der vorliegende Beitrag geht deshalb bloß von jenen Standorten aus, von denen man annehmen kann, daß sie unmittelbar vom Olmützer Bischof verbaut wurden. Solche Burgobjekte sind mehr oder weniger in den meisten bischöflichen Städten belegt. Nach einigen Erwähnungen in Schriftquellen und Grundrißplänen von Städten wie Mohelnice, Kelč und Osoblaha scheint es, daß die praktisch abgekommenen Stadtburgen annähernd die Form umfriedeter Steinhäuser besaßen, die nicht allzusehr aus dem Rahmen des Parzellierungsplans der Siedlung fielen (mit Ausnahme von Modřice - Abb. 1, eines der wenigen Orte, wo sich bereits unter Brunos Vorgängern wahrscheinlich ein nicht näher zu bestimmender Sitz befunden hat).

Vereinzelt stehenden Burgen begegnen wir vor allem in den Kolonisierungsgebieten des bischöflichen Besitztums. Schriftliche Berichte führen zu den Jahren 1266 Mírov, 1272 Schauenburg, 1275 Blansko und 1277 Pustiměř an (Abb. 2). Indirekte Daten teilen dieser Gruppe noch Schauenstein und Rožnov zu. Von den angeführten Orten entsprechen den Möglichkeiten von Oberflächenrekonstruktionen Rožnov (Abb. 3), Blansko (Abb. 4), Schauenstein (Abb. 5) und Schauenburg (Abb. 5). Diese Burgen zeichnen sich überwiegend durch eine geteilte Grundrißdisposition aus, die im wesentlichen aus einer gebrochenen Umfangschanze und einem nicht allzu großen zweiräumigen Palast bestand. Bloß bei Schauenburg wird dieses Prinzip durch den beträchtlichen Umfang augmentiert, wo der Bedeutung der Burg entsprechend mehr Gebäude an die Umfangschanze gemauert wurden. Bemerkenswerterweise kann man sich im gleichen Sinne (nämlich als Gebäude mit verschanztem Hof) die oben angedeutete Bauform der abgekommenen Bischofsburgen in Städten vorstellen, wo diese Lösung offenbar mit der städtischen Parzellierung zusammenhängt.

Auf Grund der gewonnenen Erkenntnisse kann man die Burgen Bischof Brunos als turmlose Dispositionen charakterisieren (Abb. 7), die Burgen mit Mantelmauer sehr nahestehen. In diesem Zusammenhang fällt auf, daß die turmlose Burgen und ihre Varianten in Mähren ein Viertel der gesamten Burgenproduktion einnehmen, was ein Vielfaches ihrer Vertretung in Böhmen vorstellt. Im Hinblick auf die außerordentliche Persönlichkeit Bischof Brunos bietet sich die Vermutung an, daß es gerade er gewesen ist, der die Entwicklung der mährischen Burgen im Sinne einer so breiten Verwendung der turmlosen Disposition beeinflusst hat. Ob an der Wurzel dieses Burgtyps nur die Bischofsburgen oder andere Umstände gestanden sind, sollte zum Gegenstand weiterer Untersuchungen erhoben werden.

Abbildungen:

1. Modřice, Bez. Brno-Land. Situation nach der Karte des stabilen Katasters aus dem J. 1825. Der Raum der wahrscheinlichen Ausdehnung des Bischofssitzes wird von einem punktierten Netz bezeichnet.
2. Burg Pustiměř, Flurbuch Zelená Hora, Bez. Vyškov. Geländeskizze der Burgflächen-Landzunge, die laut den Untersuchungen von Č. Staňa (1964) schon seit dem Eneolithikum besiedelt war und nach dem Untergang der Burg noch während der Hussitenkriege ausgenutzt wurde. Aus

dieser Zeit stammt nach den Informationen des genannten Forschers der unbeeendete Wall und Graben, mit denen die Südwestecke des Burggeländes ausgegliedert werden sollte. Punktiert eingezeichnet ist der durch die erwähnte Untersuchung erfaßte Abschnitt der Ostschanze der mittelalterlichen Burg.

3. Burg Rožnov, Bez. Vsetín. Situationsplan der Burg nach Z. Gardavský (1967).
4. Burg Blansko, Flurbuch Suchdol, Bez. Blansko. Geländeskizze der Burgüberreste. Kreuzschraffiert ist das Mauerwerk aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts, schräg schraffiert aus dem 14.–15. Jahrhundert.
5. Burg Schauenstein, Flurbuch Kopřivnice, Bez. Nový Jičín. Geländeskizze der Burgüberreste. Kreuzschraffiert ist das Mauerwerk aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts, schräg schraffiert aus dem 14.–15. Jahrhundert.
6. Burg Schauenburg, Flurbuch Podhradní Lhota, Bez. Kroměříž. Geländeskizze der Burgüberreste. Schraffiert ist das Mauerwerk aus der 1. und 2. Phase der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts.
7. Ideale Grundrißrekonstruktion der Burgen Bischof Brunos und mancher von ihnen abgeleiteter Bauten. 1. Rožnov, 2. Blansko, 3. Schauenstein, 4. Schauenburg, 5. Kuchlov, 6. Engelsberg (Variante ohne Ecktürme).

